

Л. А. Могиліна

СТАТИСТИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ НЕМАТЕРІАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ

Однією з характерних рис економік розвинених країн світу є зростання частки нематеріальних активів у структурі майна суб'єктів господарювання. Така тенденція до збільшення використання нематеріальних активів у господарській діяльності є притаманною процесу формування постіндустріального суспільства, основою якого виступає новий тип економіки – економіка знань.

З метою отримання кількісної оцінки та проведення аналізу закономірностей формування і розвитку економічного потенціалу підприємств у частині їх забезпечення нематеріальними активами здійснюється статистичне вивчення нематеріальних активів. Напрями статистичного вивчення нематеріальних активів підприємств та інвестиційних ресурсів їх формування визначаються залежно від інформаційних потреб користувачів (табл. 1).

Таблиця 1. Основні напрями та показники статистичного вивчення нематеріальних активів підприємств

Напрямок статистичного вивчення	Основні показники (групи показників)
Оцінка та аналіз показників стану, руху та використання нематеріальних активів підприємств. Агрегування даних для оцінки та аналізу нематеріальних активів за видами економічної діяльності, регіонами	Показники складу, динаміки та ефективності використання нематеріальних активів
Аналіз нематеріальних активів підприємств за джерелами їх формування, об'єктами інвестування. Агрегування відповідних даних за видами економічної діяльності, регіонами	Обсяги і структура капітальних інвестицій та інвестицій зовнішньоекономічної діяльності підприємств, у тому числі за джерелами та об'єктами інвестування; показники динаміки інвестицій (індекси капітальних інвестицій)

Джерело: складено на основі [2]

Основним джерелом інформації про склад нематеріальних активів підприємств є форма № 5 "Примітки до річної фінансової звітності", де містяться такі первинні показники:

- вартість (первісна або переоцінена), за якою нематеріальні активи відображені в балансі;
- методи амортизації та діапазон строків корисного використання нематеріальних активів;
- наявність і рух у звітному році нематеріальних активів;
- первісна (переоцінена) вартість і накопичена амортизація нематеріальних активів, щодо яких існує обмеження права власності;
- первісна (переоцінена) вартість і накопичена амортизація переданих у заставу нематеріальних активів;
- сума угод на придбання у майбутньому нематеріальних активів;
- загальна сума витрат на дослідження і розробки, включена до складу витрат звітного періоду;
- первісна вартість, залишкова вартість і метод оцінки нематеріальних активів, отриманих за рахунок цільових асигнувань;
- причини визнання невизначеним строку корисного використання нематеріального активу та його балансова вартість;
- склад нематеріальних активів, інформація про які є суттєвою, їх балансова вартість і строк корисного використання, що залишився [2].

Джерелами додаткової інформації щодо використання у господарській діяльності підприємств нематеріальних активів, а також обсягів інвестицій у нематеріальні активи є такі форми статистичної звітності:

- а) № 1-інновація (річна) «Обстеження інноваційної діяльності промислового підприємства»;
- б) № 2-інвестиції (річна) «Капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів»;
- в) № 2-інвестиції (квартальна) «Капітальні інвестиції»;
- г) № 10-зез (квартальна) «Звіт про іноземні інвестиції в Україну»;

д) № 13-зез (квартальна) «Про інвестиції з України в економіки країн світу»;

е) № 1-ІІІ (квартальна) «Звіт підприємства про реалізацію інвестиційного проекту в спеціальній (вільній) економічній зоні або на території пріоритетного розвитку»;

є) № 1-технологія (одноразова) «Звіт про створення та використання передових виробничих технологій» та ін. [2].

Статистичне вивчення нематеріальних активів на макроекономічному рівні здійснюється за допомогою показників новаторської діяльності:

- кількість підприємств, що займались новаторською діяльністю;
- кількість винахідників і авторів промислових зразків та раціоналізаторських пропозицій;
- кількість поданих заявок і отриманих охоронних документів на винаходи, корисні моделі та промислові зразки;
- витрати, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Статистичне вивчення нематеріальних активів на макроекономічному рівні дозволяє відслідкувати загальнодержавні тенденції, основні проблеми та фактори негативного впливу на інноваційний розвиток суспільства, визначити перспективи та спрогнозувати рівень використання нематеріальних активів вітчизняними підприємствами у майбутньому.

Продемонструємо методику статистичного вивчення нематеріальних активів на макрорівні, дослідивши рівень їх використання підприємствами України за останні роки. Оскільки на сайті Державної служби статистики України немає відомостей про вартість нематеріальних активів ні у зведеному балансі підприємств України, ні в інформації про структуру їх необоротних активів, висновок про ступінь розвитку нематеріальних активів в Україні будемо робити на основі даних про обсяги відповідних інвестицій. Значення показника обсягу інвестицій у матеріальні та нематеріальні активи за 2002-2014 рр. міститься у табл. 2.

Таблиця 2. Обсяги капітальних інвестицій у матеріальні та нематеріальні активи в Україні у 2002-2014 рр.

Рік	Капітальні інвестиції			
	у матеріальні активи		у нематеріальні активи	
	сума, млрд. грн.	частка, %	сума, млрд. грн.	частка, %
2002	42,3	90,9	4,2	9,1
2003	58,5	97,6	1,4	2,4
2004	87,2	97,6	2,1	2,4
2005	108,1	97,2	3,0	2,8
2006	144,4	96,9	4,6	3,1
2007	216,3	97,1	6,4	2,9
2008	265,7	97,7	6,4	2,3
2009	187,0	96,9	5,9	3,1
2010	182,1	96,3	7,0	3,7
2011	250,5	96,4	9,4	3,6
2012	285,1	97,1	8,5	2,9
2013	257,1	96,0	10,6	4,0
2014	83,4	96,0	3,4	4,0

Примітка. Дані 2014 р. за січень-вересень.

Джерело: складено на основі даних [1].

Для більш наочного відображення структури капітальних інвестицій за видами активів побудуємо діаграму (рис. 1).

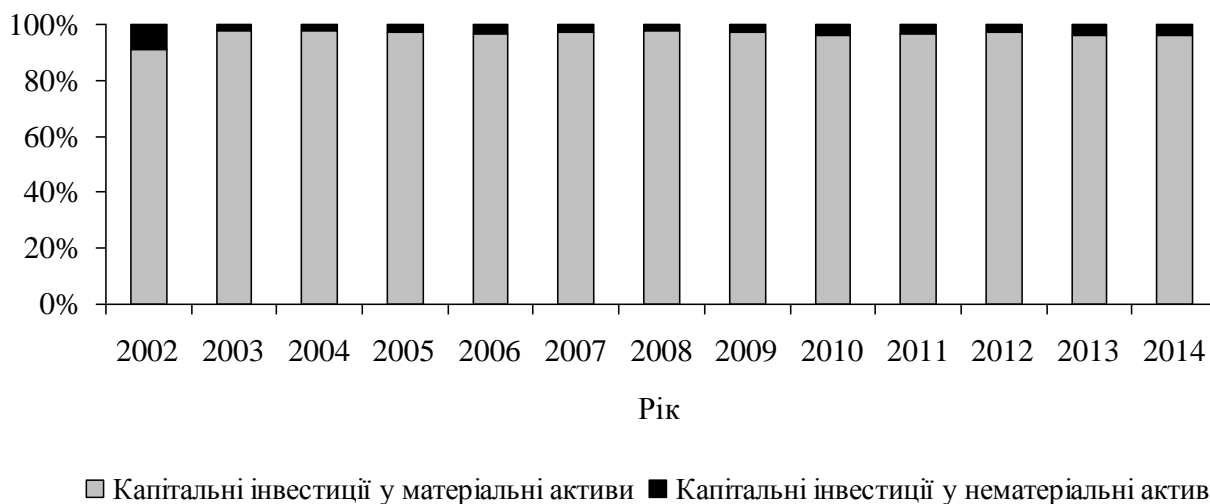

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій за видами активів в Україні у 2002-2014 рр.

Примітка. Дані 2014 р. за січень-вересень.

Джерело: побудовано на основі даних [1].

Отже, частка інвестицій у нематеріальні активи в Україні протягом останніх років була дуже низькою та не перевищувала навіть 10% загального обсягу капітальних інвестицій. Це свідчить про нерозповсюдженість практики використання нематеріальних активів українськими підприємствами у власній господарській діяльності.

Для прикладу, саме нематеріальні активи складають лівову частку ринкової вартості провідних західних компаній. Середня частка нематеріальних активів за кордоном знаходиться в межах 30-40%, а для наукомістких компаній цей показник сягає 70-80%. За останні 30-35 років цей показник у розвинених країнах зріс з 20% до 74% [10].

Низький рівень використання нематеріальних активів в Україні може обумовлюватися недосконалістю відповідної правової бази. Зокрема, експерти відмічають існування наступних проблем в Україні:

а) облікове законодавство звужує склад нематеріальних активів, зокрема, зараховуючи витрати по створенню багатьох нематеріальних активів на витрати звітного періоду, або методика обліку деяких об'єктів інтелектуальної власності взагалі відсутня. Наприклад, при реєстрації торгової марки деякі витрати не включаються у її вартість, а методика обліку фірмового найменування зовсім відсутня;

б) однаковий методичний підхід до відображення у звітності нематеріальних активів, які в господарській діяльності підприємства знаходяться на правах власності та на ліцензійній основі (як позикові), що призводить до збільшення вартості майна та не дає об'єктивної оцінки для аутсайдерів;

в) досить часто облікова вартість нематеріальних активів набагато нижче ринкової вартості, що призводить до заниження майнового стану підприємства, оскільки в обліку, як правило, використовується витратний підхід. Наприклад, вартість реєстрації торгової марки підприємства на момент формування нематеріального активу та через тривалий період часу буде включати тільки

частину понесених витрат, що значно відрізняється від ціни на ринку, оскільки з часом, як правило, вартість зареєстрованої торгової марки зростає тощо [8].

Розглянемо динаміку капітальних інвестицій в нематеріальні активи (рис. 3).

Рис. 3. Динаміка капітальних інвестицій у нематеріальні активи в Україні у 2002-2014 рр.

Примітка. Дані 2014 р. за січень-вересень.
Джерело: побудовано на основі даних [1].

Можна відмітити, що незважаючи на те, що обсяг капітальних інвестицій у нематеріальні активи протягом 2002-2014 рр. характеризувався зростаючою тенденцією, про що свідчить лінія тренду (крім падіння у 2014 році, обумовленого тим, що наведений показник за січень-вересень), цього не можна сказати про частку цих інвестицій у загальному обсязі капітальних інвестицій, що мала тенденцію до зниження. Тобто темпи зростання капітальних інвестицій у матеріальні активи значно перевищують темпи зростання інвестицій у нематеріальні активи.

За видами нематеріальних активів капітальні інвестиції розподіляються майже рівномірно: 45% в середньому за період 2010-2014 рр. припадає на програмне забезпечення та бази даних, 55% - права на комерційні позначення,

об'єкти промислової власності, авторські та суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо (рис. 4). Структуру інвестицій в нематеріальні активи за більш ранній період дослідити неможливо через відсутність статистичних даних.

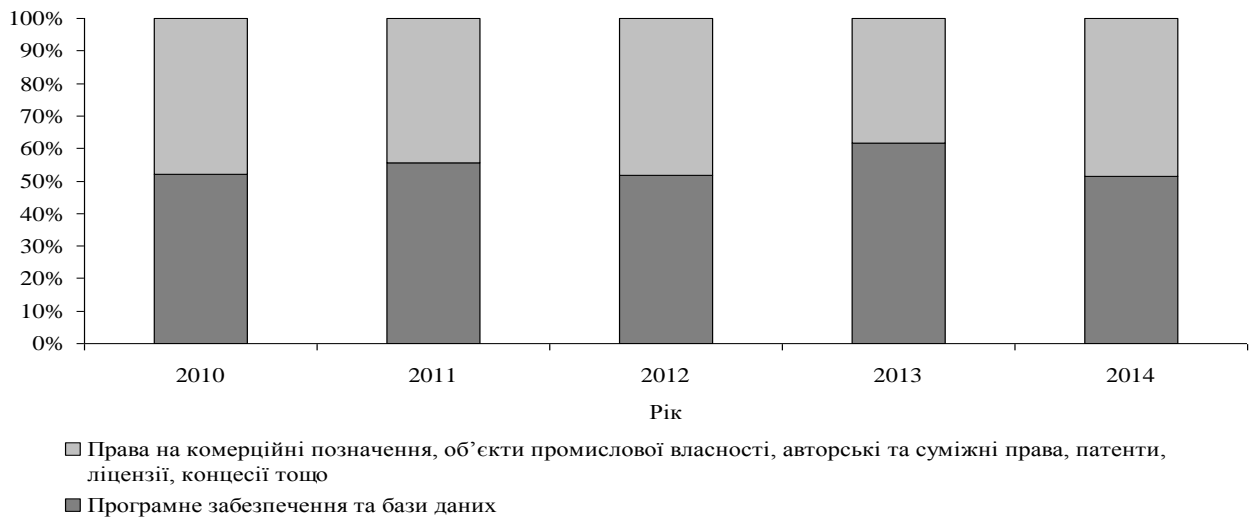

Рис. 4. Структура капітальних інвестицій за видами нематеріальних активів в Україні у 2010-2014 рр.

Примітка. Дані 2014 р. за січень-вересень.
Джерело: побудовано на основі даних [1].

Розглянемо показники новаторської діяльності підприємств України у 2000-2013 рр. (рис. 5). Статистичні дані за 2014 рік наразі є відсутніми.

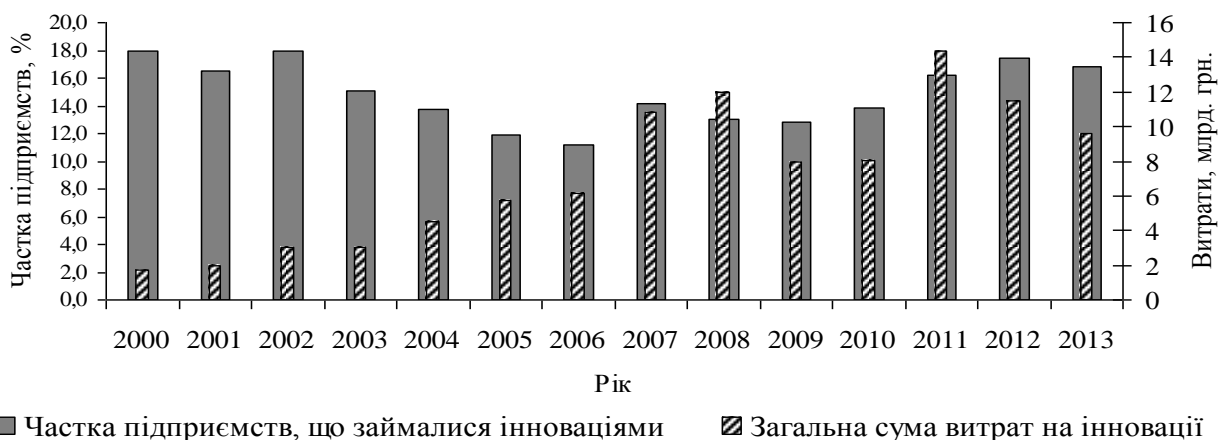

Рис. 5. Показники інноваційної активності підприємств України у 2000-2013 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [3].

За період 2000-2013 рр. частка підприємств, що займалися інноваціями, несуттєво зменшилася (з 18% у 2000 році до 16,8% у 2013 році) [3]. А сума витрат підприємств на інновації за цей період загалом мала тенденцію до збільшення. Лише у 2009 році відбулось різке зменшення показника, ймовірно, внаслідок негативного впливу фінансової кризи, та у 2012-2013 рр. обсяги витрат дещо скоротилися порівняно з 2011 роком.

У структурі інноваційних витрат українських підприємств переважає придбання машин, обладнання та програмного забезпечення (рис. 6).

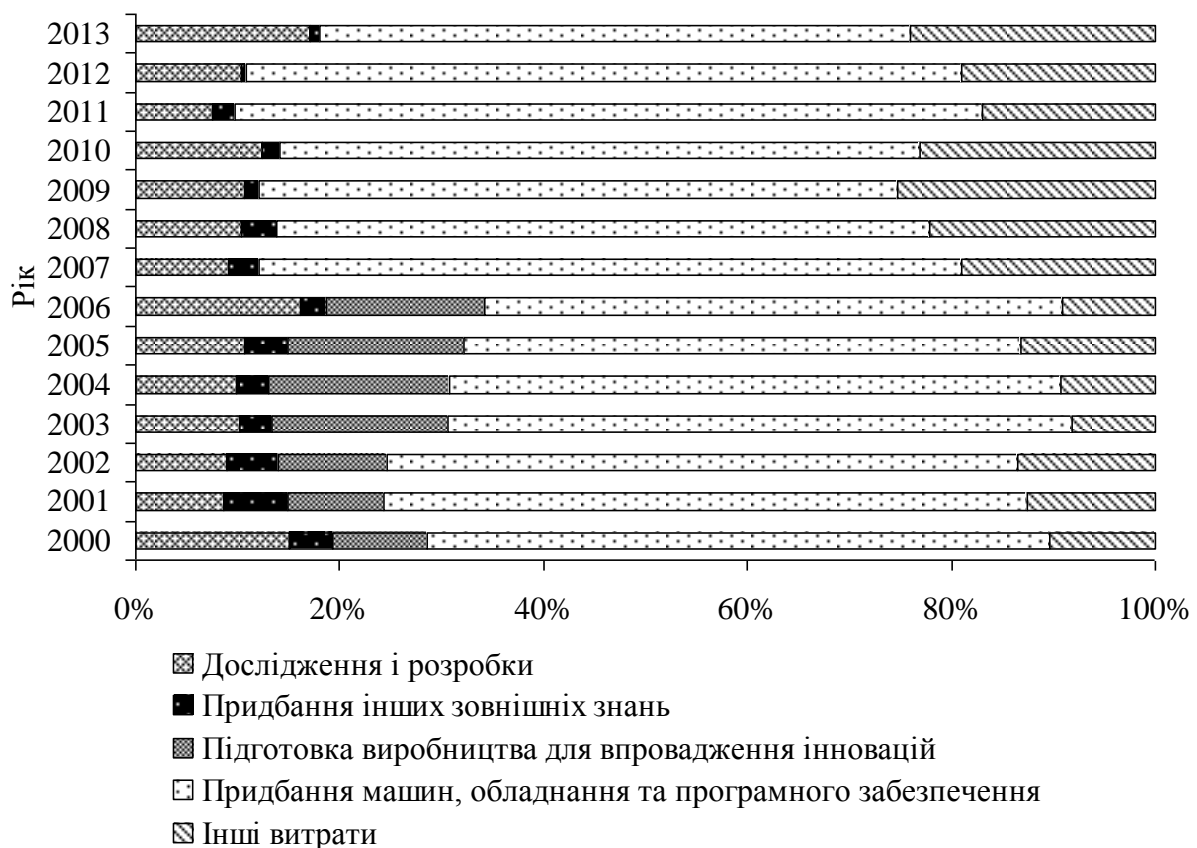

Рис. 6. Структура витрат підприємств України на інновації у 2000-2013 рр.

Примітка. З 2007 року витрати на підготовку виробництва для впровадження інновацій відносяться до інших витрат.

Джерело: побудовано на основі даних [3].

Витрати ж на придбання інших зовнішніх знань займають найменшу питому вагу.

До них відносяться витрати на придбання:

- нових технологій, які використовуються для реалізації технологічних інновацій, враховуючи придбання підприємством;
- виключних майнових прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- ліцензій, ліцензійних договорів на використання зазначених об'єктів;
- комерційних таємниць (формул, розрахунків, планів, креслень, незапатентованих винаходів, інструкцій, описів, вимог, даних, методів і методик);
- проектів;
- технологій в розукомплектованому вигляді;
- товарних знаків, придбаних у зв'язку з проведенням підприємством інновацій;
- інших інжинірингових, консалтингових послуг (виключаючи дослідження і розробки), придбаних від сторонніх організацій, приватних осіб тощо (без урахування виробів, зразків, машин, апаратів, комплектуючих або запасних частин, інструментів тощо, що придбані в комплекті з документами).

Тобто фактично навіть в структурі інноваційних витрат українських підприємств матеріальні активи переважають над нематеріальними.

Здійснюючи статистичне вивчення розвитку нематеріальних активів, варто також проаналізувати динаміку реєстрації об'єктів промислової власності. Основними такими об'єктами є винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг. Згідно українського законодавства винахід (корисна модель) – це результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології; промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання; а знаки для товарів і послуг – це позначення, за якими товари і послуги одних осіб відрізняються від товарів і послуг інших осіб [5, 6, 6]. Різниця між винаходом та корисною моделлю полягає у тому, що якщо винахід містить

сутність заявленої пропозиції, то корисна модель — викладення цієї сутності в просторі.

Як можна побачити з рисунку 7, протягом періоду, що досліджується, лише показники за знаками для товарів і послуг мали зростаючу тенденцію (крім 2014 року). Кількість заявок і реєстрацій патентів інших об'єктів промислової власності протягом 2009-2014 рр. практично не змінювалася. За всіма об'єктами промислової власності у 2014 році спостерігається зменшення показників, що може бути викликане складною політико-економічною ситуацією в Україні у цьому році.

Рис. 7. Динаміка надходження заявок і реєстрації об'єктів промислової власності в Україні за 2009-2014 рр.

Примітка. Показники за знаками для товарів і послуг визначені за національною процедурою.

Джерело: побудовано на основі даних [4, 9].

Загалом, за даними Державної служби інтелектуальної власності України, станом на 01.01.2015 року (з 1992 року) усього зареєстровано 431915 охоронних документів:

- 112314 патентів на винаходи;

- 95694 патенти на корисні моделі;
- 28633 патенти на промислові зразки;
- 195215 свідоцтв на знаки для товарів і послуг з урахуванням розділених реєстрацій;
- 13 свідоцтв на топографії інтегральних мікросхем;
- 20 реєстрацій кваліфікованих зазначень походження товарів;
- 26 свідоцтв на право на використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів [4].

Отже, за результатами статистичного вивчення нематеріальних активів в Україні можна зробити висновки, що на даний момент нематеріальні активи не набули такого розвитку, як у розвинених країнах. Частка інвестицій у нематеріальні активи є дуже низькою та не має тенденції до збільшення. Тому нематеріальні активи в економіці України значно поступаються матеріальним за усіма показниками. Тому наразі, зважаючи на складну політико-економічну ситуацію в Україні та необхідність переорієнтації вітчизняного бізнесу на європейські ринки, є дуже доцільним впровадження інновацій, розширення та ефективне управління нематеріальними активами вітчизняних підприємств, оскільки зазвичай саме кризові явища в економіці стають поштовхами для інноваційних стрибків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капітальні інвестиції за видами активів [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Матковський, С. О. Статистика підприємств [Текст] : навчальний посібник / за ред. С. О. Матковського ; [О. С. Гринькевич, О. З. Сорочак, Л. І. Гальків та ін.]. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Алерта, 2013. – 560 с.
3. Наукова та іноваційна діяльність (1990-2013рр.) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

4. Показники роботи за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба інтелектуальної власності України. – Режим доступу : <http://sips.gov.ua/ua/2014-year-expert>.

5. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі [Електронний ресурс] : Закон України від 05.12.2012 № 3687-12 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>.

6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 05.12.2012 № 3689-12 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3689-12/print1218034688041545>

7. Про охорону прав на промислові зразки [Електронний ресурс] : Закон України від 05.12.2012 № 3688-12 / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3688-12/print1218034688041545>.

8. Проблеми нематеріальних активів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tm24.com.ua/ua/details/page_66.

9. Річний звіт 2013 [Електронний ресурс] / Державна служба інтелектуальної власності України. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/ua/year_reports.html.

10. Blair, Margaret M. Ownership and Control: Rethinking Corporate Governance for the 21st Century / Margaret M. Blair. – Wash. D. C.: The Brookings Institution, 2009. - 53 p.